

Het belang van idealen voor samenwerking en politiek.

Machiel Kestra (column t.b.v. radioprogramma Swammerdam, 13 mei 2012 – voor streaming audio: www.amsterdamfm.nl ; voor andere columns zie <http://home.medewerker.uva.nl/m.keestra/page2.html>)

Voor al die mensen in ons land die er toch al van overtuigd waren dat politici leugenaars en draaikonten zijn, zijn dit prettige weken. Na de onverwachts-verwachte manier waarop Wilders zijn onbetrouwbare stekker uit het stopcontact van de gedoogcoalitie haalde was het boeiend om te zien hoe razendsnel nieuwe coalities zich vormden en de oude coalitie met graagte afgebrand werd. Maar dit schouwspel roept ook allerhande vragen op over de consistentie en de integriteit van de politieke keuzes die gemaakt werden, zowel tijdens de gedoogcoalitie als naderhand. Immers, sommige politici maken nu voorkeuren bekend die duidelijk op gespannen voet met de voorgaande keuzes, zoals die omtrent het boerka-verbod en het verbod op de dubbele nationaliteit, of laten zich nogal respectloos uit over de partners met wie zij zo'n belangrijke functie in ons land vervulden: die van de regering. De verbijstering die zich momenteel meester maakt van velen van ons over dit smakeloze schouwspel vind ik een nadere beschouwing waard. Aan die verbijstering valt volgens mij namelijk af te lezen hoezeer velen van ons wachten op een her-ideologisering van de politiek en meer dan genoeg hebben van het relativiserende of postmoderne wegduiken voor principiële keuzes door onze politici.

Natuurlijk kun je je afvragen of het niet getuigt van achterhaalde ideeën om te verwachten dat politici keuzes maken die allemaal samenhangen en niet in tegenspraak zijn met elkaar. Immers, heeft het postmodernisme ons niet juist geleerd dat er geen samenhangende 'grote verhalen' meer mogelijk zijn waarin overkoepelende uitgangspunten richting geven aan de meer alledaagse normen en keuzes die ons handelen zouden moeten sturen? Was het 'afschudden van de ideologische veren,' zoals PvdA-leidsman Kok het in 1995 noemde, dan ook niet juist een bevrijdend gebaar dat tegemoet kwam aan de politieke noodzaak om toch steeds compromissen te sluiten en water in de wijn te doen? Vereisen politieke compromissen niet altijd dat politici hun principes opzij zetten? Nee, nee, nee: al deze vragen moeten negatief beantwoord worden omdat zij alle drie op misverstanden berusten. Misverstanden die zeker in de politiek tot problemen leiden, zoals het gebrek aan transparantie, effectiviteit en leiderschap dat we in de huidige crisissituatie kunnen waarnemen.

Laten we met het laatste beginnen. Inderdaad hebben populistten en columnistten er nogal eens een handje van om het sluiten van compromissen gelijk te stellen aan een gebrek aan ruggengraat of principes. Die mening gaat echter voorbij aan het feit dat niet al onze keuzes even belangrijk zijn noch evenzeer vragen om verdediging. Integendeel, zowel voor ons individuele leven als voor alle vormen van gezamenlijkheid is het cruciaal om onderscheid te maken tussen keuzes of voorkeuren die wel vatbaar zijn voor compromissen en preferenties die dat niet toelaten. Nadere analyse van praktische keuzes en hun ethische rechtvaardiging laat namelijk zien dat er over het algemeen een hiërarchie bestaat in de keuzes die mensen maken en ook waarom dat zo is. Gegeven het feit dat wij zowel individueel maar ook met elkaar heel complexe en lange-termijn handelingen wensen uit te voeren is het onvermijdelijk dat wij daarbij plannen maken die gestructureerd worden door heldere preferenties, waarvan sommige keuzes van grotere waarde zijn dan andere keuzes. Alleen op die manier kunnen we ons individuele handelen organiseren, plannen en

coördineren om zulke complexe handelingen mogelijk te maken, laat staan dat gezamenlijk handelen mogelijk is zonder een dergelijke hiërarchie.

Laat ik het toelichten aan de hand van een eenvoudige klus als het versjouwen van een tafel voor een bepaald doel – een geliefd voorbeeld in zowel filosofisch als cognitie-wetenschappelijk onderzoek naar ‘joint action’, of gezamenlijk handelen. Afhankelijk van de maat van de tafel en het traject waarlangs hij gesjouwd moet worden, zal de ene persoon vooruit en de ander achteruit moeten lopen en de een misschien - trap op - daaraan een zwaardere kluif hebben dan de ander. Beide dragers hebben overeenstemming over het doel, maar hun bijdragen daaraan zijn niet identiek (soms zelfs tegengesteld: de een vooruit, de ander achteruit), of zelfs maar gelijk (het kind voorop de trap op, de volwassene met de zwaarste last achteraan). Toch zullen beide dragers redelijk tevreden kunnen zijn omdat zij niet alleen een gezamenlijk doel hebben (tafel naar zijn beoogde plaats dragen) maar ook stilzwijgend een aantal principes hanteren. Bijvoorbeeld: ‘ieder wordt globaal belast naar vermogen’ en ‘ieder zet zich maximaal in voor het doel’.

Nu zijn er onderweg allicht compromissen nodig, bijvoorbeeld wanneer het kind even de tafel grotendeels tilt omdat de volwassene moet overpakken. Zo’n compromis hoeft geen teken van draaikonterij te zijn, wanneer duidelijk is dat een voorkeur hoger in de hiërarchie gebaat was bij iets water in de wijn ten aanzien van een lager gelegen voorkeur. Wat nu door filosofen als Harry Frankfurt en Michael Bratman wordt betoogd, is dat onze identiteit als persoon mede wordt bepaald door idealen of voorkeuren die onze meer praktische keuzes en handelingen organiseren. Wanneer wij die overkoepelende idealen echter constant herzien dan betekent het feitelijk dat wij ook terugkomen op onze eerdere praktische keuzes, misschien zelfs die keuzes ongedaan maken of het tegendeel daarvan bewerkstelligen. Ons ideaal om bijvoorbeeld een goede vader of een goede wetenschapper of politicus te worden vereist daarentegen een consistente inzet gedurende vele jaren en het realiseren van allerlei deelprojecten die tezamen bijdragen aan het verwerkelijken van zo’n ideaal. Vanwege het hebben van dergelijke idealen zijn wij bovendien voor anderen – onze kinderen, collega’s en kiezers – een berekenbare en betrouwbare partner, waarop zij ook weer hun eigen handelingen kunnen afstemmen. Mede daardoor is de kans dat wij onze idealen kunnen verwerkelijken veel groter, omdat wij hiervoor immers zijn aangewezen op de samenwerking met hen.

Compromissen zijn dus niet alleen mogelijk maar ook heel legitiem in het alledaagse leven en in de politiek, als maar duidelijk is dat de identiteits-bepalende idealen overeind blijven en dat alleen ten aanzien van de ondergeschikte voorkeuren water in de wijn wordt gedaan. Wanneer het ‘afschudden van ideologische veren’ inderdaad opgevat wordt als het afstand nemen van idealen dan moeten we dit ten zeerste betreuren. Het is bijvoorbeeld hypocriet als een tafeldrager het principe ‘ieder draagt naar vermogen’ opeens laat schieten als de ander ziek is geworden en deze minder kan tillen. In plaats van flexibele samenwerkingspartners leidt een dergelijk gebrek aan identiteit ertoe dat samenwerking juist onmogelijk wordt vanwege de onberekenbaarheid en onbetrouwbaarheid – zoals we die nu dan ook volop in de media gedemonstreerd zien worden. Voor Aristoteles is zo’n gebrek aan identiteit in iemands voorkeuren zelfs reden om hem ‘slecht’ te noemen, juist omdat samenwerking met zo iemand onmogelijk is.

Tenslotte, terugkomend op de eerste vraag: hadden we ons niet juist bevrijd van de zogenaamde grote verhalen? Welnu, dat postmodernistische verhaal berustte op een nogal oppervlakkige filosofische analyse van een soort waarden-fundamentalisme. Wat die discussie eens te meer duidelijk maakte is dat het

überhaupt onmogelijk is om een betoog te houden of een visie te ontwikkelen – hoe kritisch ook – als je geen samenhang en consistentie ontwikkelt tussen de begrippen die je gebruikt. Verder heeft die discussie geleerd dat een absoluut waarden-fundamentalisme misschien onmogelijk is, maar dat dit niet betekent dat je een hiërarchie aan kunt brengen tussen meer en minder belangrijke keuzes. Voor zover postmodernisten geprobeerd hebben om zelfs aan het opstellen van dergelijke preferenties te ontsnappen en samenhang en consistentie te vermijden, hebben ze uiteindelijk ook hun eigen verhaal ondermijnd. Vandaar dat het postmodernisme in de filosofie maar ook daarbuiten gelukkig vrijwel uitgestorven is. Maar af en toe zien we er toch weer een restje van opflikkeren, wat ons kan verbazen, ergeren of zelfs verbijsteren. Zoals nu het geval is, bij de trieste vertoning die wij aan sommige politici te danken hebben. Hopelijk beseffen de Nederlandse kiezers in september beter hoe belangrijk idealen en consistente keuzes zijn dan zij en worden we bevrijd van deze onberekenbare en onbetrouwbare volksvertegenwoordigers.